

DR. MARTON JÓZSEF

EGYHÁZTÖRTÉNELEM-SZEMLÉLET,

különös tekintettel a középkori Erdély egyháztörténelmére

Christian people approach the history with a positive attitude. They believe that the history is the work of God, the series of godlike actions. Through the embodiment of Jesus Christ, the Son of God, God became even more the part of the human history. Being aware of it we could say the history is nothing else but the travel of Jesus Christ with the mankind from the Paradise to the Judgement Day.

The history approach of the Christian people is marked by the fact that they place the most important Christ-episode (mystery) not at the start of the history, not at the end, but at the middle of the time. The Church of Christ with the theondricos marks of its founder realizes itself in the history and through the history. It is true for the approach of the universal church history and also for the introduction of different particular churches.

Egyháztörténelem-szemlélet címen megjelölt dolgozatban első-sorban azt kellene megvizsgálni, hogy mi a történelem jelentősége a keresztény gondolkodók szemében. Vagy más megfogalmazásban: a kereszténység milyen szerepet töltött és tölt be az evilági, ún. profán történelem alakításában – figyelembe véve kulturális, társadalmi és gazdasági kihatásait.

Dolgozatom első részében ezekre az elméletinek mondható teológiai jellegű kérdésekre szeretnék válaszolni, majd az egyetemes egyháztörténelem egyes korszakait értékelve a helyi (az erdélyi) egyházmegye vitatottabb eseményeinek taglalására térek ki.

A keresztény ember történelemszemlélete mindig pozitív. Hiszi, hogy Isten nemcsak megteremtette a világot, hanem fenntartja, és gondját viseli. A történelem Istennek a világban véghezvitt műve, az isteni cselekedetek sorozata. A második isteni személynek, Jézus Krisztusnak a megtestesülésével Isten még inkább részese lett az emberiség történelmének. Ennek tudata bátorsággal tölti el a keresztény embert, mivel számára a történelem nem más, mint „Jézus Krisztus útja az emberrel a paradicsomtól az ítéletig.”¹ Hiszen Jézus megtalálta a módját, hogy ne csak földi élete folyamán, hanem az idők végéig főszereplője legyen a világtörténelem eseményeinek. Ezért alapította „látható szervezetét,” az Egyházát. A Katolikus Egyház létehez, lényegéhez hozzátartozik a történelme is. „A történelemben és a történelmen keresztül valósítja meg önmagát az Egyház” – mondja Karl

¹ SCHÜTZ Antal, *Isten a történelemben*, SZIT. Bp. 1934. 278.

RAHNER.² Nem törölheti ki múltját, életét nem kezdheti el újból a nullpontról. Ha ezt megkísérelné, önmagát adná fel.

Múltunk ismerete önazonosságunk kérdése. Schütz Antal ezt így fogalmazta meg: „csak történelmi múlttal való személyes szövetségben lehetünk úrrá jelenünkön és dolgozhatunk reménytel jövőnkön.”³

GARAY János költőnk pedig a reformkor idején ekképp versel:

Csak törpe nép felelhet ős nagyságot,

Csak elfajult kor hős elődöket.

A lelkes eljár ősei sírlakához,

S gyűjt régi fénynél új szövétneket:

Ha a jelennek halványul sugára,

a régi fény ragyogjon föl honára!

Szükséges a történelmünkre/egyháztörténelmünkre odafigyelni, tanulmányozni és lelkipásztori munkánkban, beszédeinkben, katekézisünkben néha-néha felhasználni.

Kereszténységünk kezdetekor a hellenista Római Birodalom gondolkodói a történelem tanítását már nevelési eszközként használták, illetve kihasználták. (Sajnos, azóta ez a gyakorlat nem szűnt meg!). Történelemszemléletüket, akárcsak az ószövetségi bölcsesség irodalomét, az a görög gondolat hatotta át, hogy az események örökké megismétlődnek, ezért nincs új a történelemben, ciklikusan minden újra kezdődik. Nem következhet be olyan esemény, mely megbonthatná az örök rendet.

Ez a felfogás kiüresíti a történelem fogalmát és szöges ellentétben áll azzal a keresztény felfogással, mely Krisztus Megtestesülésében és Feltámadásában a meg nem ismétlődő és visszavonhatatlan Eseményt látja. A Krisztus-esemény olyan valami, mely egyszer-mindenkorra visszavonhatatlanul megtörtént, és szó sincs visszatérésről. Átala megvalósult az emberiség megváltása, és ezentúl az emberi természetet semmi sem választhatja el az isteni természettől.⁴

Kereszténységünk nagy tényét már a 2. században élő apológéták próbálták megfogalmazni. Egyesek (Markion, Barnabás-levél írója) leértékelve az Ószövetség valóságát, csak előkép jellegét emelték ki, túlságosan hangsúlyozták a történelmi folytonosság elvét, miáltal a kereszténységet megfosztották újdonságától; mások (Tatianos,

² RAHNER, Karl, *Tehologisches Teschenlexikon*, 4. k. Herder 1972.

³ SCHÜTZ Antal, *Isten a történelemben*, SZIT. Bp. 1934. 16.

⁴ DANIELOU, Jean, *Kereszténység és történelem*, in: *Vigilia* 1950, 525.

Theophilos) az üdvösség világát mereven szembeállítva a kozmosz világával nagyon is aláhúzták a történelem szaggatott jellegét, miáltal alig tudták elkerülni a dualizmus veszélyét.

LYONI Szent Ireneus volt az, aki végül megoldotta a kérdést. A történelmet olyan valóságnak értelmezte, melyben megvan a folytonosság, de egyszersmind a folytonosság hiánya is; amelyben a múlt és jövő között fennáll a minőségi különbség, de ugyanakkor megtaláljuk benne az összefüggéseket és előképeket is. Ireneus „elsorvasztja az első nemzedékek szenvedélyes várakozását Krisztus úrjövetelére.” Ha még teljesen nem is nála egészében érvényesül „az időbeliség,” de azáltal hogy Krisztust helyezte a történelem középpontjába, a helyes történelemlélet felé irányította a keresztény embereket.⁵ Hogy a megváltás tényét jobban érzékeltesse, Benne összesűrítette a történelmet (recapitulatio), s ezáltal megoldotta a két Szövetség egységének és egyszersmind különbözőségének problémáját is. Mindkettő ugyanannak az isteni tervnek része, tehát a két Szövetség között megvan a folytonosság; és ugyanakkor a különbség is, mert az Ószövetség csak jelzi Isten Országát, csak előkészítő jellege van.⁶

NÜSSZAI Szent Gergely a keresztény történelemszemléletet még lineárisabbá tette. A végső dolgokról szóló tanításában felfüggesztette az örök körforgás lehetőségét. Úgy tekintette az emberiség történetét, mint a Krisztusba testesülés folyamatát. Szerinte is, akárcsak Szent Maximosz Hitvalló vagy Teilhard de CHARDIN szerint, a kereszténység nemcsak haladás (evolúció), hanem egyszersmind a haladás végcélja.⁷

A keresztény történelemszemlélet eszkatologikus, ami annyit jelent, hogy a végcél (eszkaton) fogalma háromféle szempontból is nagy szerepet játszik benne. Először: a haladás nem végtelen, mert a történelem megszabott, véges isteni terv része, amely valamikor megvalósul s akkor a világ véget ér. Másodszor: a kereszténység maga a cél. Krisztus újra eljön a világ végén, hogy megvalósuljon a végleges világ. A kereszténység beteljesedése tehát egyben a földi történelem beteljesedése is. Végül a végcél már meg is valósult: Krisztus megtestesülésével és mennybemenetelével a világ elérte célját. Semmiféle haladás nem adhatja nekünk azt, amit Krisztusban máris bírunk, mert számunkra szentségi síkon a végcél már

⁵ LAFONT, Ghislain, *A katolikus egyház teológiatörténete*, Atlantisz, 1998, 61.

⁶ DANIELOU, i. m. 526.

⁷ Vö. VANYÓ László, *Az ókeresztény egyház és irodalma*, SZIT. 1980. 637–639.

bekövetkezett.⁸ Ezért a keresztény történelemszemlélet a történelmet meghatározó legfőbb eseményt nem a kezdetnél keresi, mint a görög bölcsélet, sem a végpontnál, mint az evolucionizmus, hanem „az idők teljességében” (Gal 4, 4). A keresztény felfogás szerint a történelem minőségileg változik, aszerint, hogy Krisztus előtt vagy Krisztus után vagyunk. A Krisztus előtti történelem elsősorban előkészület és várakozás, míg Krisztus eljövedele után a legfőbb feladat átadni az immár változatlan kincset, amely maga a megvalósult végcél. Ez a hagyomány keresztény értelme.⁹

De vajon az üdvtörténet Krisztussal lezárult, utána nem történik semmi? Erre akérdésre Karl BARTH igennel válaszol. Csak a múlt nagy Krisztus-eseményére koncentrál. Szerinte az emberek hitük mérve szerint eszkatologikusan már megváltódtak, az időben nem tesznek szert semmiféle értékre. Krisztus feltámadásán kívül más eseménynek nincs értéke. Barth tehát a múlttal törődik, a jellel nem.

A katolikus felfogás szerint a jelen történelemnek is van reális tartalma és az nem más, mint Krisztus Misztikus Testének növekedése térben és időben a Szentlélek hatása alatt. A Megváltó már megszerezte számunkra az isteni természetben való részesülést. Krisztus ma is uralkodik, de még várjuk végleges győzelmét: a testnek feltámadását és a világmindenség megdicsőülését a világ végén. Ami ma az Egyházban végbemegy, az egészen nyilvánvaló lesz a végítéletkor.

Ismételhetjük: történelemszemléletünket főleg az jellemzi, hogy a Krisztus-eseményben látja a történelem középpontját, s ezt a legkimagaslóbb eseményt nem a történelem elejére, nem is a végére, hanem az idő közepére helyezi. Minden, ami volt vagy lesz, e központi esemény körül kristályosodik ki. Mindaz, ami előtte vagy utána történt, hozzá képest másodlagos esemény, de azért a jelen történésnek is van önálló léte. Nem becsüljük túl, de nem is becsüljük le. A történelem csupán előkészület, de Isten felé tart, és sugárzó központja maga Jézus Krisztus.¹⁰

Történelemszemléletünkkel kapcsolatos másik kérdésünkre is próbáljunk feleletet adni: az előbb felvázolt üdvösségtörténet milyen *viszonyban van a profán történelemmel?*

⁸ Ezért állíthatjuk, hogy a haladásba vetett hit nem azonos a keresztény reménységgel. Lényeges különbség van a kettő között.

⁹ DANIELOU, i. m. 527.

¹⁰ Vö. DANIELOU, i. m. 528.

Korunk sok modern gondolkodója a kereszténységet csupán a civilizáció egyik megnyilvánulásának tekinti, az emberiség történetének egyik mozzanatát látja benne. Elfogadják ugyan a kereszténység jelentőségét, de mivel a kereszténységben csak a civilizáció egyik megnyilatkozását vélik felfedezni, annak öregedéséről és közeli elmúlásáról beszélnek. A másik végletet azok a történészek képviselik, akik a kereszténységnek csupán transzcendenciáját veszik észre, és úgy tekintik, mint valami történelmen kívüli valóságot. Szerintük a keresztény ember menekül a történelem sodrából, és nem vesz részt a közös nagy emberi erőfeszítésből. Mind a két felfogás ellenkezik a keresztény gondolattal.

Akkor látjuk helyesen a problémát, ha tekintetbe vesszük a kereszténységet és a történelem kettős viszonyát. A kereszténység egyrészt a történelemben él, benne bontakozik ki: a történelmi fejlődés egy adott pillanatában jelent meg a földön, miáltal a világtörténelem alkatrészévé vált. Másrészt, a profán történelem az üdvösségtörténetnek csupán egy része. Szerepe előkészítő szerep. A kereszténység viszont maga a jövő, mely misztikus módon már jelen van. A profán világtörténelem végső célja nem más, mint a kereszténység megvalósítása.

A kereszténység részben a történelemben él, benne testesül meg. Amint Krisztus is egy bizonyos országban, korban és civilizáció közepette élt, az Egyház is megtestesül az egymást követő civilizációkban és megtestesülései természetszerűleg nem mentesek az emberi dolgok ingatagságától. Azok, akik azt mondják, hogy az őskereszténység csupán Galilea archaikus gazdasági viszonyainak visszfénye, a bizánci kereszténység a konstantinápolyi császárok teokráciájának utánpótlása, a reformáció pedig a reneszánsz gazdasági terjeszkedésének és a középkori társadalmi rend felbomlásának egyik megnyilvánulása, azok a kereszténységből csak az egymást követő civilizációkat látják meg, a változó és idővel elavuló „falépitményt”, nem pedig az alapépitményt, ami pedig nem más, mint az Egyház örökifjú valósága.¹¹

Ma polgári kereszténységről szokás beszélni, mivel az utolsó négy évszázadban a kereszténység általában a polgári civilizációban testesült meg. Mindjárt hozzátesszük, hogy a polgári kereszténység nem a kereszténység, hanem a kereszténységnek csupán a polgári

¹¹ Vö. DANIELOU, i. m. 529.

civilizációban való megtestesülése. Ezzel rá is tapintottunk a kérdés másik lényeges pontjára.

A kereszténység egyik követelménye a megtestesülés, de egyszersmind az elavulttal való szakítás is. Azok, akik a történelemtől idegen, időtlen kereszténységet kívánnak, félreismerik egyik lényeges vonását. Vannak, akik az Egyháznak az adott korszakhoz való alkalmazkodást hibának tüntetik fel. Hibát követett el az Egyház – mondják –, amikor Nagy Konstantin császár idején a bizánci civilizáció mezébe öltözött, vagy a 17. században, amikor a jezsuiták hatására, a felfelé ívelő polgári civilizációban öltött testet. Állíthatjuk, hogy sem Nagy Konstantin, sem a jezsuiták nem tévedtek: e megtestesülések a maguk idejében helyesek voltak, ma azonban túlhaladtak. Az új formák feltűnése nem jelenti azt, hogy a régi formák feltétlenül rosszak voltak, hanem csak azt, hogy ma már nem elégségesek. A megtestesülés kötelessége mellett ott van a szakítás kötelessége is. A kereszténység végleg egyik kultúrával sem azonosíthatja magát; független mindegyiktől. Evangelizálásával mégis alakítja azokat¹² – mondja VI. Pál pápa. Az Egyház felölti az egymásra következő civilizációkat, hogy aztán levesse őket, mint elavult ruhát. Ez utóbbi folyamat mindig fájdalmas és néha veszéllyel jár (az állandó alkalmazkodás címén a változandóval együtt kész eltékozolni hitünk kincseit). Az Egyháznak számos olyan intézménye van, amely magán viseli egy letűnt kor bélyegét, éltető erejéből mégsem veszített semmit. AQUINÓI Szent Tamás Summája a 13. század arisztotelészi tanításával tart fenn szoros kapcsolatot, Loyolai Szent Ignác spiritualitása sokat átvett a középkori lovagi eszméből; mindez mégsem akadály a annak, hogy Szent Tamást a teológia, Szent Ignácot a lelkipályorlatok mesterének tekintsük. Legyünk tehát óvatosak, amikor az Egyház állandó reformálását akarjuk és próbáljuk is – jogosan – megvalósítani.

Az Egyház, mint történelmi jelenség osztozik a múlandó civilizációk sorsában. Tehát összetartozik a szent és a profán történelem. A keresztények kezdettől fogva figyeltek az üdvösségtörténetre, de nem hagyták figyelmen kívül a profán történelmet sem. Idézzük meg ismét a lyoni püspököt. Szent Ireneus hasonlatával azt mondhatjuk, hogy a profán történelem a szőlőtő, melyen az Egyház

¹² Vö. VI. PÁL, *Evangelii Nuntiandi*, 20. in: *A II. vatikáni zsinat tanítása*, SZIT. Bp. 1975. 517.

szőlőfürtje megterem; ha a gyümölcs megérett, a szőlőtövet elvethetik. De a szőlőtő tél-időszaka és a gyümölcs nyara között ott van a tavasz, amikor a fürt még csak virág, és szükség van a szőlőtőre. Ebben a tavaszban élünk mi is: az Egyháznak még szüksége van a világra, de eljön a nap, amikor a gyümölcs megéri, és a világ szerepe megszűnik.¹³

Tehát a két történelem viszonyát ekképp határozhatjuk meg: a profán történelem szolgáltatja az anyagot az Egyháznak, amelyet Az a kegyelem segítségével lélekkel telít. Önmagában véve az emberi haladás se nem jó, se nem rossz, illetve szolgálhatja úgy a jót, mint a rosszat, szerepe mégis jelentős, mert az emberiséget az érettség magasabb fokára vezeti, miáltal gazdagabb anyagot szolgáltat a kegyelem számára. Ahogyan a 2. vatikáni zsinat *Gaudium et spes* dokumentuma is fogalmaz: „... jóllehet a földi fejlődést gondosan meg kell különböztetni Krisztus országának növekedésétől, mégis, amennyiben hozzájárulhat a társadalom jobb rendjének megalkotásához, sokat jelent az Isten országa szempontjából.”¹⁴

Összegezőként, ami bátorító a mi számunkra, Schütz Antallal állíthatjuk, „hogy a történelem folyamát (tehát nemcsak az Egyház történelmét) az isteni eszme határozza meg.”¹⁵ Az Egyház történelme különbözik a világtörténelemtől, nem választható el tőle, lényegét tekintve illeszkedik is hozzá.¹⁶

Dolgozatom második részébe való áthajláshoz kalauznak szintén SCHÜTZ Antalt választom, aki az *Isten a történelemben* című remek munkájában azt állítja, hogy „egyedül a katolikum őrzi azokat a bensőségesítő és közösségteremtő vallási erőket, a szintézisnek ama formai mozzanatait és stílusát, melyekbe a történeti folytonosság törvénye szerint a múltból szervesen kisarjadó jövőnek bele kell kapcsolódnia.”¹⁷ Katolikus egyháztörténelmünkre – minden sötét foltja ellenére – büszkék lehetünk. Nyugodtan állíthatjuk, hogy történelme az emberiség történelmének szerves része, hiszen az Egyház emberi közösség is, amely együtt él, halad, változik az emberiséggel. Befolyásolja ugyan az emberiség társadalmi,

¹³ Vö. DANÉLOU, i. m. 532.

¹⁴ Vö. *Gaudium et spes*, 39. in: *A II. vatikáni zsinat dokumentumai* (A korábbi kiadásokat a latin eredetivel összevetette és szerkesztette dr. Diós István), SZIT. Bp. 2000, 681.

¹⁵ SCHÜTZ Antal, *Isten a történelemben*, SZIT. Bp. 1934. 121.

¹⁶ LAFONT, i. m. 51.

¹⁷ SCHÜTZ Antal, *Isten a történelemben*, SZIT. Bp. 1934. 299.

gazdasági, kulturális fejlődése az Egyház tanításának módját, istentiszteleti életének és intézményeinek külső formáját, valláserkölcsei életét és a társadalomban betöltött szerepét, de nem szüntette meg soha elsődleges küldetését. Mégis ez a kölcsönös egymásra hatás az oka annak, hogy az egyháztörténelmet az egyetemes emberi történelemnek alapvető korfelosztása szerint (mely főleg a gazdasági és társadalmi fejlődés döntő változásait veszi szemügyre) ókorra, középkorra, újkorra és legújabb korra osztjuk fel. Ez a felosztás nem régi keletű, és sok modern történész visszautasítja. Főként a középkor elnevezése vitatott, sőt szerencsétlen. Ugyanis abból a humanista felfogásból indult ki, amely az újkort közvetlenül a klasszikus ókori műveltséghez igyekezett kapcsolni, és ezért a közbeeső kort dekadens (átmeneti) kornak tekintette.

A történelem korszakokra való felosztásának régi nehézsége az is, hogy a történelem mindig is egy szerves fejlődés volt törések és szünetek nélkül, s ebből kifolyólag máig is vitatott, hogy mikor kezdődött, vagy végződött egy korszak (pl. a középkor). Az újabb egyháztörténetírás inkább szellemtörténeti összefüggések¹⁸ alapján osztja fel az egyháztörténelmet. Ha pedagógiai szempontból megmaradunk a régi, legáltalánosabban elfogadott korbeosztásoknál, vigyázzunk, hogy az egyes korszakokat hogyan minősítjük. Ne legyünk részrehajlók, hiszen minden korszakban működött a Szentlélek, és minden kornak megvan a fény és az árnyoldala. Veszélyes és helytelen például túlidealizálni az ősegyház korszakát és Dantéval a rákövetkező nagykonstantini időszakot az eltévelyedések kiindulópontjának mondani. Az ősegyházban is megvoltak ugyanazok az erkölcsi hiányosságok, mint a rá következő korszakokban. Csak ekkor még a terebélyesedő kis Egyház szervezete, intézményei, hitrendszere, szertartása alakulóban volt. Katolicitása (egyetemessége) Nagy Konstantin után érvényesült: az Egyház a birodalmi egyháziság keretei között erősödött, terjedt, és a korabeli filozófia fogalmait és egyéb hasznos elemeit magába építve tudományos igénnyel fejlesztette

¹⁸ 1. korszak: az Egyház kialakulása és elterjedése a római világban, vagyis a keletkezésétől a 7. századig; 2. korszak: az Egyház a nyugati keresztény népközösség középpontjában, 700–1300; 3. korszak: a nyugati keresztény népközösség felbomlása, 1300–1789; 4. korszak: az Egyház az iparosodás korában, 1789-től 1918-ig; 5. korszak: az Egyház a jelenkorban, 1918-tól napjainkig. – Vö. ADRIÁNYI Gábor, *Az egyháztörténet kézikönyve*, SZIT. Budapest 2001², 18–19.

tanrendszerét, alkotmányát, bontakoztatta ki istentiszteleti életét. A Római Birodalom tagjaiban és társadalmi törvényeiben is Konstantin után krisztianizálódott.

Vajon kiknek érdekük a Nagy Konstantintól kezdődő időszakot eltévelyedettnek, átmenetinek mondani vagy leértékelni? Azoknak, akik még mindig önazonosságukat keresik, és az ősegyház formáihoz próbálják kötni a Katolikus Egyháztól nagyban eltérő szervezetük jogosságát. A dekadensnek minősített középkor időszakában a folytonosságot olyan bűvópatakhhoz hasonlítják, amely végig folyt a felszín alatt a nagy Egyház által üldözött keresztényeiben. Szerintük tehát 313 és 1517 között a successiot azok a keresztények biztosítják, akik korukban elnyomott és meg nem értett „reformátorok”, az egyházi hierarchia elleni lázadók, a feudális társadalmat bírálók, az inkvizíció üldözöttei, stb. voltak. Vagy említhetjük a felvilágosodás történéseit, akik a múlt történéseiben saját eszméiket és elméleteiket próbálták alátámasztani, s mivel ehhez nem sikerült érveket kovácsolniuk a középkort – felfogásával és történelmével – dekadensnek minősítették. Meghökkennek a középkor politikaigondolkodás vallási vonatkozásainak szembeszökő voltán.¹⁹ Íme, egyesek szemében ezért kellett átmeneti jelleget öltön a középkor. De nem a miénkben! Mert számunkra nyilvánvaló, hogy a középkorban alakult ki az az egységes Európa, amelyről még ma is csak álmodnak a politikusok. A Katolikus Egyház, mely fokozatosan az Európába bevándorolt barbár népeit megtérítette, a nyugati világnak nemcsak kegyelmet közvetítő lelki centrumává lett, hanem a kultúra terjesztőjévé, Európa nemzeteit vallásilag és szellemileg összefogó erőközpontjává, szellemi életelvévé, sőt a feudális társadalmi rendszerben a nyugati császárság mellett a legfőbb hatalmi tényezőjévé.

Érdekességként emelhetjük ki, hogy a jogosságában annyira kétségbevonat kereszties hadjáratok után vált Nyugat-Európa szellemi centrummá, átvéve az arabok és a bizánciak addig betöltött szerepét. Vagy a sokak által leértékelt skolasztika lett a modern gondolkodás megteremtője és az egyetemek létrehozója.

¹⁹ Vö. HÓMAN Bálint, *A történelem útja*, Osiris, Bp. 2002. 378–379.; Vö. CANNING, Joseph, *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450.* (ford. Nemerékényi Előd), Osiris, Bp. 2002.; GILSON, Étienne, *A középkori filozófia szelleme*, (ford. Turgonyi Zoltán), Paulus Hungarus/Kairoz, 2000. 358–370.

Hiába próbálják és próbálták a történelem folyamán sokan a középkort a klasszikus ókor és a tudományok meg művészetek reneszánsza, illetve az őskereszténység aranykora és a reformáció között eltelt átmeneti időszaknak, továbbá a történelem sötét korszakának kikiáltani, a középkor semmivel sem volt sötétebb, mint az emberiség fejlődésének bármelyik másik szakasza. És ahogy az emberi szellem a társadalmi fejlődés bármelyik másik szakában is tudott nagyszerűt alkotni, a középkorban a kereszténységtől inspirált és vezetett emberi értelem és akarat a kultúra és civilizáció minden területén szintén csodálatraméltó műveket tudott létrehozni.

Ma a komoly világi történészek körében a középkornak egy bizonyos felértékelését figyelhetjük meg. Kitűnnek ebben a francia iskola képviselői, akiknek könyveit magyar és román fordításban is olvashatjuk: Marc BLOCH (A feudális társadalom), Georges DUBY (A katedrálisok kora; Nő a középkorban), Richard William SOUTHERN (A nyugati társadalom és az egyház a középkorban), Shulamith SHAHAR (Gyermek a középkorban). Jacques Le GOFF (Az értelmiség a középkorban; Assisi Szent Ferenc), Peter BROWN (Az európai kereszténység kialakulása), Fernand BRANDEL (A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában) stb. DUBY így vall: „A középkor nem képzelt világ, de szinte ismeretlen. Most fedezik fel. A középkor környezetváltozást hoz, anélkül, hogy túlságosan nyugtalanítana. Otthon érezzük magunkat, mint a csak nyaralásra használt családi hajlékban. Furcsa öltözékű férfiakkal és asszonyokkal találkozunk itt, akiknek a viselkedése, megjelenése zavarba ejtő; nem mindig értjük, amit mondanak; mégis őseink ők, akik örökségüket ránk hagyták; szavaik, gesztusaik, érzelmeik nagyjából olyanok, mint a mienk, és amit hisznek, valójában nem tűnik olyan különösnek. Találkozásunk velük afféle visszatérés a szülői házba.”²⁰ No, természetesen akadnak olyan divatos jelenségek is, mint Heribert ILLIG a *Kitalált középkor* című, 2001-ben német nyelven, s mindjárt 2002-ben magyar nyelven megjelent tendenciózus könyve, amely 614–911. közötti időszakot találmánynak mondja, Nagy Károllyal, Nagy Alfréddel együtt. Igaz, hogy egy komoly forrásmunkát sem idéz! ILLIG arra alapoz, hogy XIII. Gergely pápa a naptárkiigazítást tévesen hajtotta végre, és a

²⁰ DUBY, Gerges, *Folytonos történelem*, Napvilág Kiadó, Bp. 2000. (Ford. ifj. Benda Kálmán), 106.

kétségbevonat kor után nagy divat volt az okmányok hamisítása. Valóban, az okmányhamisítások ténye igaz, de a hamisítás szándéka nem volt rosszindulatú, csupán egy kialakult joggyakorlatot akart szentesíteni.²¹

Ma pedig hogyan is állunk? Egyes történészek az egyháztörténelmi eseményeket manipulálva mutatják be, folyamatosan elferdítik a történelmi igazságokat azért, hogy támadhassák az Egyházat, és a híveket kiábrándítsák az Egyházból. Hadd idézzek Török József történésznek a 2001-es *Communio* Szilveszteri számban írt bevezetőjéből: „Ma nem magányos kutatók történelmet hamisítani iparkodó igyekezetével áll szemben a katolikusság, hanem jól szervezett érdekcsoportok minden médiumra kiterjedő tevékenységével.”²² Ezzel az öntelt magatartással szemben helyesebb volna annak a középkori embernek a felfogását magunkévá tenni, amelyik mindig átérezte adósságát és háláját az őt megelőző korszakával szemben. Ahogyan CHARTES-i Bernátnak tulajdonított mondás frappánsan összefoglalja: „Törpék vagyunk, kik óriások vállain ülünk.” Ezt a mondást gyakrabban idézessük, hogy el ne felejtjük: előbbi koroknak – beleszámítva a középkort is – adóssai vagyunk!²³

S mi hogyan értékeljük egyháztörténelmünköből (6–16. század) ezt az ezer évet? Bevallhatjuk: Ebből a nagy egységből alig oktatunk valamit, legfennebb az investitúráról, a szerzetesekről és a keresztes hadjáratokról, no meg az inkvizícióról beszélünk. Kevés szó esik az iskolákról, az egyetemekről, az építészetről, a szegények-betegek gondozásáról, a pozitív vallásos megnyilatkozásokról, a szentekről. A középkort – intézményeivel együtt – háttérbe szorítjuk, hogy aztán annál többet bibelődjünk a reformációval. Tesszük ezt nemcsak az egyetemes történelem keretén belül, hanem a helyi, erdélyi történelmünkre vonatkozóan is. Alig emlegetjük azokat az eseményeket (kizárólag egyházi jellegűek!), amelyek a középkori Erdélyt felzárkóztatták Európába.

²¹ ILLIG könyvéhez írt tudományos kritikákat: OROSZ István, *Meg nem történt történelem?*, ZSOLDOS Attila, *A történelem hamisítása* című tanulmányokat lásd in: *História*, (szerk. GLATZ Ferenc), 2003/2, 20–27.

²² *Communio*, nemzetközi katolikus folyóirat, 2001 Szent Szilveszter szám, felelős szerkesztő TÖRÖK József, Agapé, 2001. 1–2.

²³ Vö. BLOCH, Marc, *A feudális társadalom*, (Ford. Sújtó László), Osiris, Bp. 2002. 125.

Katolikus Egyházunk Erdélyben évszázadokon keresztül betöltötte a társadalmat fejlesztő és a népet nevelő katalizátori szerepét. Összekötő kapocs volt „Nyugat” felé. Az egyházi hierarchia személyiségei igyekeztek azokat az európai normákat és intézményeket meghonosítani, amelyek önmagukban akkor európai, de valójában egyetemes jellegűek voltak. Állításainkat próbáljuk meg konkrét tények felsorolásával bizonyítani:

A középkori erdélyi *püspökök* nagyobbreszt a fejlettebbnek mondható, Nyugat-Európa-i országokból jöttek, és munkájukkal gazdagították a hont.²⁴

A pénz Európában a 14. században lett újra a társadalmi kapcsolatok meghatározója. Erdélyben is kimutatható, hogy pénzvonalán megtörtént a felzárkózás. Az egyházmegye területére nem hiába jöttek be a pápai dézsmaszedők az 1330-as években. Igaz, hogy Erdély népe pénzügyileg ítélve a történelem folyamán mindvégig (talán még ma is!) hiányosságokkal küszködött.²⁵

A *búcsú*-engedélyezésekkel egybekötött templomépítések, közintézmények létesítése terén nálunk is ugyanazok a szabályok és eljárások voltak érvényben, mint Európában. Érdekes: régi templomaink (református és unitáriusok is) a középkor végén, s majd a guberniumi korszakban s nem a fejedelmi időszakban épültek!

Tehetősebb klerikusok és polgárok szentföldi és nyugati²⁶ *zarán-doklatra* vállalkoztak. Ezek a kegyhelyek egyszerre a népek találkozó helyei, Európa összetartozásának bizonyosságai is voltak, amelyek nagyban elősegítették a nemzeti sajátosságok és kultúrák

²⁴ Az 1241-es tatárpusztításkor meghalt Raynaldus, normandiai francia volt; az 1300-as évek végén Maternus (+1399), a brandenburgi származású püspök vezetésével tartott egyházmegyei papi zsinat végzései fennmaradtak. A szász Goblinus (+1386), a lengyel Nicolaus (+1401) és az olasz Matteo de la Bischino (+1461) érdekes módon színesítik a püspöki paltetát a 15. században. Kapisztrán Szent János tanítványa, az olasz Gabriel Veronai (+1475) először, mint ferences hittérítő tevékenykedett Erdélyben, majd püspökként kormányozta az egyházmegyét. A közép-kori püspöksort lezáró Statileo János (+1542) dalmát volt. – TEMESVÁRY János, *Erdély középkori püspökei*, Cluj-Kolozsvár, 1922.

²⁵ Erdély történetéből ismerős, hogy egy adott pillanatban a legfőbb nézeteltérés is ekörül bontakozott ki. Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond királyok uralkodásainak helyi szintű nehézségei is a pénzhányban keresendő, amely az 1437/38-as bábolnai parasztfelkelésben csúcspodott ki.

²⁶ Róma, Aachen, Köln, Compostella, Mariaszell

megismerését. A zarándokok nemcsak lelkiileg töltekeztek, hanem az úton szerzett gazdasági és egyéb kulturális tapasztalatokkal is.²⁷

Európa-szerte a középkori városiasodás jelzői a koldulórendek voltak. Jelenlétükkel egy-egy város életerejéről, szellemi fejlődéséről árulkodtak. Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szeben, Brassó, Beszterce, Marosvásárhely városok több kolostorral és kolostori iskolával dicsekedtek, ami akkor tipikusan európai jelenségnek számított.²⁸ Ezekben, és más erdélyi mezővárosokban – akárcsak Európa fejlettebb részein – a helyi plébánosok irányításával már a 14–15. században városi kórházak, szegényeket segítő intézmények működtek²⁹, amelyek a városi polgárság vallásos és közösségi érzésének a megnyilvánulásáról (akik körében leghamarább terjedt a reformáció) árulkodtak. A városi polgárság körében virágoztak a vallásos társulatok és a céhek. A 15. század végén azonban a szegénygondozás terén változás állt be: a város polgárai az egyháztól függetlenül létesítettek szegény és öregotthonokat. Az egyháziaknak ez a háttérbeszorítása nem mondható a világiak elvilágiasodása következményének, hanem azt bizonyítja, hogy a városi polgárság öntudata erkölcsi magaslatokra emelkedett. Az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásában nála ekkor még elválaszthatatlanul összefonódott az Isten iránti szeretet, a segítség gondolata s az örök boldogság elnyerésének a vágya.³⁰

Iskolák voltak Erdélyben a reformáció előtt is. Közismert az erdélyi egyetemisták külföldi peregrinációja.³¹ Többen fordultak meg Krakkó és Bécs egyetemén, de nem hiányoztak a párizsi, a páduai egyetemekről sem. Igaz, hogy a középkori külföldi egyetemeken megfordult diákok nagyobb részének legfőbb célja a nyugati kereskedő-partnerek megszerzése volt, s nem a tudomány művelése. De, hogy ott érvényesülhessenek, az egyetemre felvételt nyerjenek, legalább a latin nyelvben jártasaknak kellett lenniük. Az Erdélyből *peregrinálók* tanulmányi megalapozásukat a

²⁷ PÁSZTOR L., *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Bp., 2000, 128–132.

²⁸ Vö. J. le GOFF, *L'implantation des ordres mendiants*, In: *Anneles*, E. S. C. 23/1968, 336–337.

²⁹ FÜGEDI Erik, *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*, Budapest, 1981, 57–72.

³⁰ Vö. PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Bp. 2000, 5.

³¹ TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemrejárása a középkorban*, Bukarest, 1979, 43; KÖBLÖS József, *A jagellókorai egyházi középréteg egyetemjárása*, in: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*, Szeged 1988.

Gyulafehérvári Káptalan iskolában, valamint a városi domonkos és ferences (Kolozsvár, Brassó, Beszterce, Marosvásárhely, Szeben) kolostoriskolákban szerezték meg. Ezeket tendenciózus történészek azért szokták elhallgatni, hogy látványosabban érzékeltessék a reformáció szerepét az iskolázás területén. Pedig, ha jól odafigyelünk, megállapíthatjuk, hogy iskolák a reformáció korában ugyanott működtek (s nem keletkeztek!), inkább folytatódtak, ahol addig is léteztek: Gyulafehérvárott, Kolozsvárott, Szebenben, Brassóban, Besztercén, Marosvásárhelyen. Nem igen szoktunk arra figyelni, hogy az 1550-es években kibontakozó reformáció képviselői nagyobb részét nem erdélyiek és nem magyarok voltak: Giorgio Biandrata, Francesco Stancaró, Mattias Vehe-Glirius, Johann Sommer, Cristian Francken, Adam Neuser, Nicola Paruta, Jakob Paleologus, Valentino Gentile stb. Vajon a nép nyelvén hirdették az Igét? Caspar Helth és Franz Hertel biztos! De hogy a többiek mégis tudtak érvényesülni, az azzal magyarázható, hogy voltak olyan erdélyi magyar urak és városi polgárok, akikkel dialogizálhattak, legalább latinul. Adott volt számukra az a kultúrmillió, amelyben nyelvi- és egyéb nehézség nélkül nézeteiket továbbíthatták. Tehát nem egy szellemileg degenerált, sötétségben tartott nép közé jöttek, hogy a világosságra vezessék őket, hanem lelkiek és szellemiek iránt fogékony emberek közé.

Kár, hogy annyira eltúlozzák a reformáció kulturális szerepét. Hiszen már a 15. században élt erdélyi szellemi réteg az európai kultúrának a részese. A könyvnyomtatás áldásai, ami elsősorban a Biblia és a vallásos irodalom terjedését eredményezte, Európában mindenütt, függetlenül, hogy volt-e reformáció vagy nem, Erdélyben is kimutathatók. Tehát nem szükséges annyira lehorgonyozni az erdélyi reformáció kultúr-áldásánál, mert népünk körében okozott megosztással életerejének csökkenését is előidézte. Elveszítette azt a regeneráló és befogadó képességét, amellyel a középkori nagy tragédiák után képes volt megújulni. De, hogy ennek nyilvánvalóvá tételére ne kerüljön sor, s hogy csak a 16. század hozta értékekre figyeljünk, egyes történészek, s az őket népszerűsítő irodalmárok, mindent latba vetnek, hogy az előzményt jelentő korszakot, a Jagellók-korát leértékeljék, annak pozitívumait elhallgassák. Minek alapján tehetik? Mátyás király halála (1490), az 1506-os székelyek lázadása, az 1514-es parasztlázadás, a Mohácsi csata (1526), az ország széthullása, s a reformációval bekövetkezett egyházi egység felbomlása – azt a látszatot kelti, hogy a pusztulás

előidézői csak azok, akik a mohácsi-gyászt megelőző időszakban éltek. Ezt a véleményt a 19. században írt számos magyar irodalmi munka még meg is erősíti. Valójában Mátyás halála után „szó sincs tartós kulturális hanyatlásról,” csak arról, hogy a budai kultúrközpontot vidéki humanista központok (Esztergom, Vác, Várad, Gyulafehérvár) váltották fel. Elmentek az olaszok, de helyettük jöttek a lengyelek, a csehek, a németek. A humanizmus viszont tartalmában módosult, ami megnyilatkozott a köznemesi réteg nemzeti öntudatra ébredésében, s a nemzeti nyelv terjedésében. (Werbőczy István Velencében a Signoria előtt előbb magyarul beszél s azután latinul). A kolostori irodalom, a prédikációs irodalom magyar nyelvű lesz. 400 éven keresztül nem született annyi magyar nyelvű hivatalos okmány és egyéb irat, mint a Jagelló kor harminc évében.³²

PÁSZTOR Lajos (1913–1997) fél évszázadon át Rómában élt és dolgozott magyar történész 2000-ben újra kiadott *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában* című művében betekintést nyújt a középkori magyar nép egyik legszebb időszakáról. Ebben a korszakban „téves volna általános romlottságról, teljes erkölcsi süllyedésről és vallástalanságról szólni... A politika viharai alatt tovább folyt a népi élet”³³ – állítja Pásztor Lajos. A hívek vallásossága nyilvánvalóan kimutatható. Misealapítványok, fogadalmi misék kifejlődése, zarándoklatok, templomépítések, templomoknak tett ajándékozások – a híveknek egyházukhoz való ragaszkodásáról árulkodnak. Igazában, ilyen állapotban találta Erdélyt a az új eszme.

Eltűzött nézet, hogy a 16. századi reformációs hullám és a nemzeti, anyanyelvi megújulás közé – Horváth János irodalomtörténész alapján – egyenlőségjelet tesznek. Horváth János szerint a társadalom fő motorja és a nemzeti öntudatra-ébredés a reformációban jelölhető meg. Ezt a nézetet 1960-as években keletkezett irodalmi szintézis magáévá tette, természetesen azzal a kicsengéssel, hogy ebben a katolicizmus csak negatív szerepet játszott.

Nincs olyan egyértelmű dátuma a magyarság történelmének, amelyet mindenki határkönek fogad el, mint 1526, a mohácsi vész. Ezért érdemes meglátásainkat e köré csoportosítani. Tényként

³² KULCSÁR Péter, *A Jagelló-kor*, Gondolat K., Bp. 1981, 136–148.

³³ PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Bp. 2000, 4.

leszögezhetjük, hogy 1526 előtt - a magyar nemességet egyházas szellem, pápáhűség jellemezte; - virágzott a gyulafehérvári káptalani iskola; - a papság elkötelezettebb volt, mint valaha; - a humanista kultúrát pártolták a főpapok (pedig egyesek a reformáció okát a humanista gondolkodásban látják); - megerősödött az erdélyi ferencesek szigorított ága, kolostoraikban magyar nyelvű literatura létezett; - a megindult reformációs irányzatot nemzetellenes jellegében ítélték meg; - létezett nemzeti nyelven: imádság, prédikáció, szentírási részek, lelki irodalom.

1526 tényleg hozott változást, „nyelvi megújodást” is, de a „magyar nyelv felfedezése” nem a reformáció hatására, hanem azzal párhuzamosan bontakozott ki. Valójában egy hosszú folyamat eredménye, s nem egyik pillanatról a másikra születik a nyelv, az iskola, stb. A protestantizmus kétségtelenül átformálta a magyar kultúra intézményrendszerét, de nem a reformáció kezdetén, az 1570-es évekig nem hozott nyilvánvalóan új viszonyokat sem a kultúrában, sem a vallásban. A régi katolikus kultúra nem tűnt el teljesen soha, sőt szerepet játszott az új viszonyok kialakulásában. Ugyanezt a gondolatot egészíthetjük ki, amikor azt állítjuk a 2002-ben megjelent református tankönyvből: „A 16. századból örökölt (református) egyházi struktúra bizony még magán hordozta a középkori egyház (azaz: Katolikus Egyház, M. J. értelmezése) ismertető jeleit: sok helyen a 17. század közepéig megvoltak az oltárok, nagypéntek éjszakájára gyertyát vásároltak, jó néhány helyen a templomok falain megtartották a freskókat, az imádságot térdre ereszkedve mondták, de más katolikus szokásokra és szertartásokra (passiójátékok) emlékeztető jelek is minduntalan feltűntek a református liturgiában és gyülekezetekben.”³⁴

Az is tény, hogy a reformáció megindulásakor az erdélyi jeles katolikusait elűzik (a képzeteket, pl. jezsuiták be sem engedik), vagy tekintélyükben lejáratatják. Nagy mestere volt ennek HELTAI Gáspár, aki SZEGEDI Gergely ferences atyát „csácsogó fráter Gergel”-nek nevezi. Benczédi Székely István reformátor pedig: „Ez Lucifer tábláját láttam Váradon fr. Gergelynél”. Szegedi Gergely a segesvári disputa (1538) sikeres katolikus szereplője volt SZÁNTAI István kassai prédikátorral szemben. A kiváló tudású Szegedi Krakkóban és Párizsban tanult, ahol teológiai doktorátust szerzett.

³⁴ KOLUMBÁN Vilmos József, *Törvényhozó egyház*, in: *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*, Kolozsvár 2002, 14. és 61.

Váradon volt minorita házfőnök, s a „magyar Luther”, DÉVAI BÍRÓ Mátyás vitairatára válaszolt. Ezért kellett lejárattatni. Hasonlóan STATILEO Jánost (+1542), a kitűnő diplomata püspököt, („aki hébekorba legalább a múzsákkal szeretett nyájaskodni”). Róla így hangzik a lejárató heltai szöveg: „herélt Statileus, julafehérvári pispék, s szent szüzesség patrónusa.”

MARTINUZZI FRÁTER Györgyöt a korabeli történetírók „szőrös fülű”, tanulatlan, durva beszédű, kíméletlen embernek festik le, aki talán még írni is tudott. Ezzel, a kulturálatlanságát felidéző jelzőkkel szemben a valóság az, hogy FRÁTER György a kolostori kultúra támogatója: 1540-ben Velencében megjelenteti a pálosok breviáriumát, mely magyar nyelvű részeket is tartalmaz; 1550-ben kiadatja a Váradi regestumot, s ezáltal megóvta az enyészettől a középkori történelmünk ritka dokumentumát. Jó kapcsolatban állt kora humanistáival, és a művészeteket pártolta. Tinódi Sebestyén szerint „királynénál szebb lőn udvara” s szamosújvári várát „olasszal csináltatá.”³⁵

Gazdasági szempontokat vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy Erdély elsősorban a középkorban zárkózott fel az Eu-tagságra. Csak egy pár gondolatot idézzünk VERANCSICS Antal (+1573) *De Transsilvania* című verséből, TÓTH István (1923–2001) tolmácsolásával. Figyeljük meg a versrészt elsősorban gazdasági szempontból, mert nagyszerűen érzékelteti a 16. század első felének, azaz a reformáció előtti időszaknak gazdasági viszonyait.

Erdély földjéről soha nem szűnök meg ezentúl

Írni: e verseimet töltse be ez a világ...

S fent, hol aranyhajú dombok emelkednek a földből,

Gazdag ezüsterezet szövi a köveket át.

Minden nagy folyam, összes patakok és a vizek mind

Mossák szerte e táj nagy szerencsés aranyát.

Vannak gyógyfürdők itt, és akad itt alabástrom;

Bányásznak vasat és márványköveket is.

Gyakran a falusi nép is lelhet drágakövekre;

Ily bő változatú kincset rejt ez a rög.

Annyi a Ceres, a boldog nap adománya, gyümölcse,

Sója, amennyit a föld színén látni akarsz.

Minden nyáron dús aratástól izzad a jobbágy,

³⁵ Ács Pál, *Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában*, in: *Vigilia* 1999/5. 360–368.

S a szőlők közt a kezét ásonyél tőri fel.³⁶

Ezért fájó az, hogy csak a bábolnai-felkelés kimagyarázott értelmezésével, valamint a Dózsa-lázadás bemutatásával közelítjük meg az erdélyi középkor társadalmi-gazdasági viszonyait. Erdély társadalmilag ekkor is rendezett, szervezett volt, ezért telepedtek be akár szervezett telepítéssel, akár alkalmi bevándorlással a különféle népelemek.

A fejedelmi korszak – gazdasági szempontból – visszadobta Erdélyt. A tündérkertről és aranykorszakról regélő írók megfélemlenek arról, hogy az ezerhatszáz évesekben Európa fejlett országaiban az abszolutista kormányok uralma gazdasági-kulturális előrehaladást eredményezett, nálunk pedig az abszolutista kormányzattal szembehelyezkedő rendiség (kuruckodás) ekkor erősödött meg. A Habsburgokkal harcoló Bocskay híres bécsi békéje (1606) Erdélynek azért szánt önálló szerepet, hogy védje a királyságbeli rendiséget. Erdély önállóságának célja tehát nem önmaga kiteljesedésében van, hanem az államon kívüli: a királyságbeli magyar alkotmányosság védelmében. Pedig az is elmondható, hogy a Habsburg királyok abszolutista megnyilatkozásai nem voltak mindig rosszak.³⁷ Mindezekről nagyszerű anyagot találunk SZEKFŰ Gyula *Rövid magyar történet* című 2002-ben megjelent munkájában. Kuriózusként elmondható, hogy a Magyar Szemle Társasága 1934-ben elhatározta, hogy angol és francia nyelven megjelentet egy összefoglaló magyar történetet. Az első részét, a Bocskay szabadságharcig DEÉR József írta meg, ha egyáltalán megírta, mert ez a kézirat ugyanis elveszet vagy valahol lappang. Viszont a második rész, amelyet Szekfű írt meg, hat évtized után csak 2002-ben kerülhetett kinyomtatásra. Igaz, ellensúlyozására azonnal kiadták a református MÁLYUSZ Elemér *Magyarország története a felvilágosodás korában* művét, amelyben igyekszik cáfolni Szekfűt. Miért ez a negatív magatartás a liberalista és kommunista történészek részéről Szekfű irányában? Mert katolikus! Az elfogulatlan református KOSÁRY Domokos 1987-ben megjelent *Történelem veszedelmei* című tanulmánykötetében a HÓMAN Bálinttal megírt 5 kötetes Magyar történet munkájukról nyilatkozva a következőket mondja: „E jelentős mű természetesen magán viseli Szekfű felfogásának jellemző vonásait. Ellenfelei

³⁶ VERANCSICS Antal, *De Transsilvania*, in: TÓTH István, *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája*, Accordia K., Bp. 2001, 53–54.

³⁷ Vö. SZEKFŰ Gyula, *Rövid magyar történet*, Osiris, Bp. 2002, 41.

főleg azt vetették szemére, hogy «magymagyar» koncepciójával, amely kurucnak, labancnak, minden felekezetnek helyet ad a nemzet fejlődésében, tulajdonképpen katolikus, főnemes és Habsburg irányba tolta át a magyar történelmet. Amiben már csak azért is volt igazság, mivel az addig gyakran szinte reflexszerűen megszokott, protestáns színezetű, köznemesi, rendi és ellenzéki hagyomány felől bárminő elmozdulás ilyennek tűnhetett.³⁸

SZEKFŰ Gyula a magyar történelem sok kérdésében radikálisan és szakavatottan szembefordult az eddigi magyar történelem-szemlélettel. Állíthatjuk, hogy ennek a magatartásnak is megvan a jogosultsága, mivel a tárgyilagos történetírás feladata semmiképpen sem lehet az, hogy egy-egy köztudatban már megrögzött felfogás megmerevedésére keressen történeti háttérrel, vagy dogmává avasson olyan felfogást, amely a történeti vizsgálódás és a rá vonatkozó hiteles források próbáját nem állja ki. „A tárgyilagos történetírásnak elsősorban történeti igazságra kell törekednie, a történelmi fejezetek homlokáról le kell törölnie a rászálló port, ... mert hivatása nem látszatok és illúziók keltése, hanem a tények tárgyilagos megállapítása” – állítja CSÓKA Lajos Szekfű Gyula és Hóman Bálint *Magyar Történet* első köteteinek megjelenésekor.³⁹

Még egy záró-kérdésre válaszoljunk: Mivel magyarítható, hogy Erdély olyan gyorsan a vallások Bábelévé vált, és az ún. vallásszabadság országává? A gyors vallási metamorfózisra csakis társadalmi-gazdasági vonatkozásaiban találunk elfogadható magyaríratot. A szekularizmus, a püspöki rezidencia és birtokok lefoglalása, az egyházi javak kisajátítása, a gazdagabb falvak jobbágyosítása és földesúri kézbe kerülése, a katolikus javakból „új gazdaggá” váló protestáns rendek érdeke és félelme, stb. tényeknek a tudomásul vételével érthető meg a gyors vallásváltozás, vallásváltoztatás, és ahhoz való ragaszkodás.

A szultáni erőszakkal önálló állami létre kényszerített Erdély szokatlan toleranciát mutatott az új vallásokkal szemben – az ősi, katolikus hátrányára. Ez is csak anyagi vonzatban érthető meg. Az újonnan szerveződő állam kisajátította elsősorban az erdélyi és váradi püspökségek, káptalanok, valamint a kolozsmonostori konvent és más szerzetesrendek vagyónát. A katolikus Báthoriak sem állították vissza a szekularizált püspökségeket, mert a fejedelmi

³⁸ KOSÁRY Domokos, *A történelem veszedelmei*, Bp. 1987, 329.

³⁹ CSÓKA Lajos, *Történelmi igazság és köztudat*, in: *Magyar Kultúra*, (szerk. BANGHA Béla), XVII. Évf. I. félév, 34. kt. Budapest, 1930.

hatalom azon alapult, hogy területén nem volt a kincstárával összevethető magánföldesúri és egyházi birtoktömb. A vallási megosztottság is kedvezett a fejedelmek hatalmának stabilizálásában, ezért jól jött az ún. vallásszabadság, a vallási egyensúly fenntartása.⁴⁰

Már-már kisebbségi érzés kerít minket hatalmába, amikor politikusok, történészek az erdélyi szellemiségekről nyilatkoznak. Fájóan vesszük tudomásul, hogy a múltunkból vett példaképeket felidéző ünnepi beszédekben, újságcikkekben, tanulmányokban úgy sorakoztatják fel és méltatják az erdélyi személyiségeket, hogy azok közé véletlenül sem kerül Megyericsei János, Lászlai János, Wolfardus Adorján, Vásárhelyi Gergely, Beke Pál, Pázmány Péter, Pállya István, Baróti Szabó Dávid, György Lajos, stb. neve. Mi is hibásak vagyunk, mert hallgatunk róluk. Pedig Temesvári Pelbárt idézte úgy a Szentírást, mint a reformátorok; Báthori István is volt olyan egyetem-alapító, mint Bethlen Gábor; Báthori Kristóf volt annyira művelt fejedelem, mint bármelyik 17. századi református fejedelem. Toldalagy Mihály volt akkora diplomata és hazafi, mint Borsos Tamás; Batthyány Ignác szellemiekben adott annyit népének, mint a Telekiek; Márton Áronban volt annyi gerincesség, mint Vásárhelyi Jánosban, stb.

Anélkül, hogy ezt a gondolatot tovább folytatnánk, Cristoph SCHÖNBORN bécsi érsek-bíboros szavaival élve, mi is elmondhatjuk: „nehéz a történelem feletti ítéletben igaznak maradni, de elengedhetetlen a történelmet tisztességesen és nyíltan, fekete-fehéren körüljárni.” Jézus is azt mondta: „Az igazság szabaddá tesz titeket” (Jn 8, 32). Nem azért van szükségünk a történelemtől mondott igazságra, mert félünk, – hiszen az Isten egyszerre igazságos és irgalmas is. Csak a hazugságtól szükséges félnünk.⁴¹

⁴⁰ SZAKÁLY Ferenc, *A harmadik székely százada*, in: *Vigilia*, 1999/5. 332–334.

⁴¹ Cf. SCHÖNBORN, *Kultúrák közötti dialógus a béke és a szeretet civilizációjáért*, in: *Communio* 2001, Szent Szilveszter szám, 13.